

הרב אברהם אליהו קפלן (זצ"ל)

הערות לפירושו של רד"צ הופמן לספר דברים *

א.

בפירושו לדברים כ"ג, כ"ה-כ"ו, נאמר: „מדובר כאן בפירות שעודם מחוברים לקרקע, ואין הפועל רשאי לאכול מהם אלא „בשעת גמר מלאכה“; „בשעה שאתה נותן לתוך כליו של בעה"ב“ ו„בשעה שאתה מניף חרמש על קמת בעה"ב“. לדעת הרמב"ן — אינו אוכל בשעת העבודה אלא „בהליכתו מאומן לאומן“ (שלא כדעת שאר הראשונים). — ע"כ.

אכן, מצינו במשנה (ב"מ דף צ"א, ע"ב): „אבל משום השב אבדה לבעלים אמרו: פועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן, ובחזירתן מן הגת“. אבל מסוגית הגמרא שם משמע בברור, ש„אמרו“ זה אינו אלא תקנה דרבנן. ועוד פירש הר"ן (שטה מקובצת, שם) שאין התקנה אלא שיאכלו הפועלים גם „בהליכתן מאומן לאומן“; אבל גם לאחר תקנה זו מותר להם לאכול בשעה שהן עוסקין במלאכתן. אכן, הרמב"ן (שטמ"ק, שם פ"ו, ע"ב) מביא מן התוספתא¹: „העושה בכל גופו אוכל בכל שעה שירצה. ר' יהודה אומר: אינו אוכל אלא בשעה שפורק ובשעה שטוען מפני גזל מלאכתו של בעה"ב“. ומפרש הרמב"ן, שלר' יהודה התקנה שבמשנה אוסרת על הפועל לאכול בזמן מלאכה ואינה מתירה לו לאכול אלא „בזמן שהוא פורק וטוען“ או „בהליכה מאומן לאומן“ או „בחזרה מן הגת“. וא"כ היינו יכולים לסבור שהערתו של רד"צ הופמן זצ"ל מכוונת לדברי רמב"ן אלו. אבל — א) גם כאן מכנה הרמב"ן בפרוש את הדבר בשם „תקנת חכמים“; ב) אין זה אלא לר' יהודה שאסור לו לפועל לאכול בזמן מלאכה, אבל לרבנן — מותר לו; ג) אי-אפשר שכיוון רד"צ הופמן זצ"ל לדברי רמב"ן אלו,

* נדפסו בגרמנית ב„ישרון“ של ר' יוסף וולגמוט, ניסן-אייר תרפ"ג; תורגמו לעברית ע"י צ. קפלן. ההערות בשולי העמודים הן מאת המתרגם. ה„מילואים“ שבסוף הם מעזבונו של הרא"ק וכתובים עברית במקורם.

שהרי אין שאר הראשונים חולקים עליהם. משום כך, יש להניח בדאות שבמקום רמב"ן — צ"ל רמב"ם, והכוונה לדברי הרמב"ם ביד החוקה, הל' שכירות פ"ב, הל' ב' וג', שהשיג עליהם הראב"ד שם וכן הריטב"א, הרמב"ן והר"ן (הובאו דבריהם בשטמ"ק, שם). אבל גם דעת הרמב"ם איננה כלל וכלל שמן התורה מותר לפועל לאכול רק „בהליכתו מאומן לאומן“. לשם ברור, נביא את נוסח דברי הרמב"ם הללו, כפי שהוא בדפוסים שלפנינו:

„הל' א': הפועלין שהן עושין בדבר שגדולו מן הארץ ועדיין לא נגמרה מלאכתו בין בתלוש בין במחובר ויהיו מעשיהן גמירת המלאכה הרי על בעה"ב מצוה שיניח אותן לאכול ממה שהן עושין בו שנאמר כי תבא וכר' כי תבא בקמת וכר' מפי השמועה למדו שאין הכתוב מדבר אלא בשכיר וכי אילו לא שכרו מי התיר לו שיבא בכרם רעהו בקמה שלו שלא מדעתו אלא כך הוא אומר כי תבא לרשות בעלים לעבודה תאכל. הל' ב': מה בין העושה בתלוש לעושה במחובר שהעושה בתלוש אוכל בדבר עד שלא נגמר מלאכתו ומשתגמר מלאכתו אסור לו לאכול העושה במחובר כגון בוצר וקוצר אינו אוכל אלא כשיגמור עבודתו כגון שיבצור ויתן בסל עד שימלאנו וינפץ הסל למקום אחר ויחזור ויבצור וימלאנו ואינו אוכל אלא עד אחר שימלא הסל אבל מפני השב אבידה לבעלים אמרו חכמים שיהיו הפועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן ובחזירתן מן הגת כדי שלא יבטלו ממלאכתן וישבו לאכול אלא אוכלין בתוך המלאכה כשהן מהלכין ואינן מבטלין. הל' ג': המבטל ממלאכתו ואכל או שאכל שלא בשעת גמר מלאכה הרי זה עובר בלא תעשה שנאמר וחרמש לא תניף וגו' מפי השמועה למדו שכל זמן שהוא עוסק בקצירה לא יניף חרמש לאכילתו וכן כל כיוצא בזה..."

בנוסח זה יש כמה קשיים:

(א) בהלכה א' נאמר, שמתוך הפועל לאכול תמיד — רק במעשי „גמירת המלאכה“. לעומת זה, לפי הלכה ב' — מותרת האכילה בתלוש „עד שלא נגמרה מלאכתו“.

(ב) בהלכה ב' נאמר בחדא מחתא, שבמחובר „אינו אוכל אלא כשיגמור עבודתו“, ועם זה — ש„אינו אוכל אלא עד אחר שימלא הסל“, כלומר, קודם גמר העבודה.

אבל סתירות אלו אינן, לפי נוסח דפוס ויניציאה, מן שנת שי"א. שם נאמר בהלכה ב': „מה בין וכר' שהעושה בתלוש אוכל עד שלא יגמור

עבודתו ומשתגמר עבודתו אסור לו וכו' וכו' כגון בוצר וקוצר אינו אוכל עד שיגמור עבודתו כגון² וכו'; ובהלכה ג': "המבטל ממלאכתו ואכל בשעת המלאכה" וכו'³. אמנם, הנוסח המוקשה שבהלכה ב': "ואינו אוכל אלא עת אחר שימלא" וכו' — כבר מצוי גם כאן. אבל לפני ה"מגיד-משנה" עוד היה הנוסח "ואינו אוכל אלא אחר שימלא הסל"⁴.

לפי נוסח זה ברמב"ם, שהיה כנראה לפני הראב"ד הרב המגיד, הרצאת הדברים כך היא: זכותו של הפועל לאכול קיימת לגבי "מעשי גמירת המלאכה", כלומר "הכנתם הסופית" של הפירות, למן קטיפתם ועד לסיוף כל מלאכת השדה (והוא גמר מלאכה למעשה). — זה תכנה של הלכה א'. והלכה ב' אומרת: יש הבדל בין תלוש למחובר, שכן בתלוש מותר לפועל לאכול בשעת עבודתו; אבל במחובר — רק בגמר עבודתו, בשעת עבודתו אסור לו לפועל לאכול, משום "חרמש לא תניף", שמתפרש לנו: "בשעת חרמש לא תניף חרמש לאכילתך". ומה פירוש "בגמר עבודתך"? הראב"ד, שסובר שמקור ההבדל שמבדיל הרמב"ם בין דין תלוש לדין מחובר הוא במשנה, ב"מ צ"א, ב': "אבל משום השב אבדה לבעלים אמרו: פועלין אוכלין בשעת הליכתן מאומן לאומן ובחזירתן מן הגת" — סובר כנראה ששעת חזרה מן הגת היא "גמר עבודתו" שכיוון לו הרמב"ם. ולפי זה צריך לומר, שמן החזרה מותר לפועלים לאכול רק בחזירתן מן הגת לאחר העבודה; וכדי שיהא לנו גם אופן שבו — בהתאם לסוגית הגמרא (שם) — ה"מפני השב אבדה" הוא דרבנן, עלינו לומר שרבנן התירו — נוסף על כך — גם

(2) וכן הוא בכמה כת"י עתיקים ודפוסים ראשונים. ובאחד הקטעים שנמצאו, מעצם כתיב של הרמב"ם ז"ל — ממהדורא קמא של ספרו משנה-תורה — נמחקו עלידו המלים: "נגמרה מלאכתו ומשנגמרה מלאכתו", שכתב תחילה, והעביר קו עליהן וכתב במקומן: "יגמור עבודתו ומשגמר עבודתו". עיין בסוף כרך ה' ממשנה-תורה להרמב"ם, הוצ' עמ"ח, ניר-ירוק תש"ו: "פרקים מספר משנה-תורה שנכתבו בעצם יד קדשו של רבנו המחבר ז"ל... מן הטופס של המהדורה הכי ראשונה... היו גנוזים וטמונים... בעלית הגניזה שבביהכ"ג על-שם עזרא הסופר שבקהירא של מצרים... גנוזים ושמורים עתה מהם בבית אוצר-הספרים ש"ע"י ביהמ"ד לרבנים בני-ירוק... ומהם בספריית הבדיליאנא אשר באוכספורד... ערוך ומסודר ע"י משה בן-פנחס לוצקי".

(3) מעין זה בכמה כת"י עתיקים ודפוסים ראשונים. עיין בשנינו-נוסחאות שצ"ן לוצקי, שם.

(4) כן בכמה כת"י עתיקים. עיין בשנינו-נוסחאות שצ"ן לוצקי, שם.

לאכול ב„הליכתן מאומן לאומן“, מה שהיה אסור מן התורה. כיון שזה קודם גמר־עבודה (כך יש לישב מה שהקשה ה„לחם־משנה“ שם, בדעת הראב”ד). ברור הדבר, שרד”צ הופמן זצ”ל לא כיוון לפירוש זה בדברי הרמב”ם, שהרי לפי פירוש זה — זמן אכילה מן התורה אינו „בהליכה מאומן לאומן“, אלא „בחזרה מן הגת“; אם לא שנאמר שיש כאן טעות — וצ”ל: „בחזרה מן הגת“ (אכן ה„לחם־משנה“, שם, אינו מחלק בין „חזרה מן הגת“ ל„הליכה מאומן לאומן“, אבל — כאמור — אין הוא מוצא ישוב לדברי הראב”ד ומסיים ב„רצ”ע“).

ביאור חלק יותר, לכאורה, לדברי הרמב”ם — נותן הרב המגיד. לפיו זמן האכילה במחובר הוא סמוך לאחר מלוי הסל, כגון בשעת הולכת הסל לגת והורקתו, בשעה שהפועל עסוק עדיין קצת בגמר־עבודתו (וזהו: „כשיגמור עבודתו“)⁵; וכדי שהפועל לא יבטל גם בעת שארית־עבודתו זו — התירו לו מדרבנן לאכול גם „בהליכה מאומן לאומן“ ו„בחזרה מן הגת“ (אפשר, מבלי לגרוע מזמן האכילה שמן התורה — כרבנן שבתוספתא). לפי ביאור זה, הרי שני הזמנים האחרונים הם מדרבנן. נמצא שאי־אפשר כלל לפרש בדברי הרמב”ם — שיסבור שמן התורה מותר לפועל לאכול רק „בהליכה מאומן לאומן“.

מן הראוי עוד להוסיף כמה הערות ביחס למקור דברי הרמב”ם שהפועל עובר בלאו כשהוא אוכל בשעת עבודתו. הראשונים כולם מביאים כמקור לזה את דברי הספרי: „וחרמש לא תניף — בשעה שאתה מניף חרמש על קמה העה”ב“⁶, שהרמב”ם מפרשם: „בשעת חרמש כל זמן שאתה בקצירה לא תניף חרמש לאכילתך“ (וכן הוא במדרש תנאים, הוצ’ רד”צ הופמן זצ”ל⁷, שהרבה ממקורותיו היו גם לפני הרמב”ם, אבל מאידך גיסא אף הוא השתמש לעתים קרובות גם ברמב”ם כמקור, כפי שהעיר רד”צ הופמן במבואו. לשון התרגום התיבוגי של ספר־המצוות היא מעין זה, במל”ת רס”ז: „ובשעת חרמש... כלומר בשעת הקציר לא תקצור לעצמך“). תפיסת שאר הראשונים בדרשה זו אינה אלא שאסור לפועל לקצור לעצמו בהנפת חרמש, כלומר דרך קביעות בכלי (ראב”ד ור”ן), או שנתנה ענין להיתר־אכילה, שחאה משמעותה כך: „בשעת חרמש אכול, שלא בשעת חרמש לא תיכול“.

כנראה שלפני הרמב”ן היתה כך גם הלשון בספרי (וכן הוא במדרש־תנאים).

(5) זכן בלח”מ, שם.

(6) ספרי, כי תצא, פ’ רס”ז.

פסקה אחת במדרש־תנאים הנ"ל⁷, אפשר שהיא נותנת לנו מקום לתלות דעה זו של הרמב"ם שנטו ממנה שאר הראשונים — בפלוגתא דתנאי. ששנינו שם: „כי תבא וכו' בפועל הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בכל אדם, כשהוא אומר ולא תגזול הרי כל אדם אמור, הא מה ת"ל כי תבא וכו' בפועל הכת' מדבר; עקביא בן־מהללאל אומר: בפועל הכת' מדבר ובשעת מלאכה, אתה אומר בשעת מלאכה הכת' מדבר או בשעת מלאכה ושלא בשעת מלאכה, ת"ל לא תחסום וכו' הואיל והתיר בבהמה והתיר באדם מה בהמה אינה מותרת אלא בשעת מלאכה אף אדם לא יהא מותר אלא בשעת מלאכה".

לפי עקביה בן מהללאל, שלומד את הדבר מחסימה, יש לומר שבמחובר מותרת האכילה כמו בדישו של שור — בשעת מלאכה ממש, ואין חוששין לבטול־מלאכה. לעומת זה — לפי תנא קמא הדבר אסור, מן הכתוב: „וחרמש לא תגוף". ובזה חולקים — לדעת הרמב"ם — תנא קמא ועקביה בן־מהללאל. בדברי תנא קמא אלו נמצא גם מקור ללימודו של הרמב"ם — שעד הנה לא הוערה מקורו — שהפרשה אמורה בפועל. כבר למדנו מ־לא תגזול" של „כל אדם" אסור גם לְבוֹא בכרם רעהו („וכי אילו לא שכרו מי התיר לו שיבא בכרם רעהו?" — אומר הרמב"ם). הפרשה שלפנינו שמניחה מלכתחילה שהביאה מותרת ואין היא מזהירה אלא: „ואל כליך לא תתן" — בהכרח שהיא אמורה בפועל.

ב.

פירוש מענין, ראוי למי שאמרו, למקום המוקשה בתלמוד — יבמות ד — יש בתחילת פ' כי תצא. רד"צ הופמן מעיר כאן: „אין בידנו דבר ברור בקשר לסדר המצוות הללו (שבפ' כי־תצא). כשכלל משה בספר „משנה־תורה" אותן המצוות שלא נכתבו כלל עד הנה, או אותן שמצא לנחוץ לחזור עליהן מטעמים מסויימים, אפשר שבחוקים שלגבי חיי המשפחה וחיי היחיד — הסמיך למצוה אחת מצוה אחרת ע"י איזו שהיא אסוציאצית־רעיונות. מתוך כך עלינו לבקש בכל מקום רק סמיכת רעיונות כזו בין שתי מצוות הסמוכות זו לזו (במשנה תורה דרשינן סמוכין — יבמות ב, ב *)."

(7) עמ' 153.

* כך במקור בגרמנית. במהדורתנו תוקן בפנים (החל"ד).

כמובן שצ"ל: יבמות ד א, ורד"צ הופמן זצ"ל נותן כאן ברמז טעם מאיר-עינים ביותר לתופעה שאינה מתבארת בלא זה, אשר — כלשון התוס', שם ד"ה וכו': „במשנה-תורה קים ליה דכולהו מוכח או מופנה" — במשנה-תורה יש תמיד הודאות שניתן להוכיח את הכוונה שבסמיכות-הפרשיות ע"י „מוכח" או „מופנה" (ע"ש בהגהות מהר"ב רנשבורג, שמביא דברי הראב"ן, שדבריו העמומים קצת ניתנים להתבאר במעין זה, ועי' באורו של הראב"ן בחזושי שהוא לכאורה אינו מישב כד"כך).

התפיסה שדברי משנה-תורה נאמרו תחילה ע"י משה רבנו ע"ה מדעתו, ורק אח"כ ע"י כתיבתם הועלו למעלת תורת ה' — מנחות ל': „עד כאן הקב"ה אומר ומשה כותב" — מצויה בפירוש לגבי הקללות שבמשנה תורה, במגילה ל"א וב"ב פ"ח, עיי"ש (מעין זה מצינו, שאנו לומדים מדברי יתרו שבתחילת פרשת יתרו — כמו מכל התורה כולה — גופי הלכות התורה, השהה גם בראשית רבה פ' ס': „יפה שיחתן של עבדי בתראבות" וכו'). יתר על כן: לפי הרמב"ן בפירושו לתורה (דברים א, א, מלמל „הואיל") — דיבר משה את הדברים הללו מתוך התעוררות עצמית, בלא הוראה אלקית קודמת.

מילואים

— מתוך תשובה למשיג —

דידי הגדול הרב מהר"י ד"ר וולגמוט הראה לי את כתבי הוד"ככבודו ע"ד ההערה שנדפסה מאתי ב„ישרון" לדברי מרן הגרד"צ זצ"ל, ושמתי את לבי לעיין באהבה רבה בדברי הבקורת של כבודו על הערתי זאת, כמו שאמרו חז"ל: „אהוב את המוכיחך", ומי יתן והיו לנו מוכיחי אמת על כל צעד ושעל למען לא נכשל ולא נחטא. ולפיכך חביבים עלי דברי כבודו המובעים באש"דת בענין משנה-תורה, בכואו להוכיח לי על עותתי בזה לפי השערותי. ובאמת הן גם כבודו ציין למש"כ הרמב"ן בפירושו, דברים א' א', וז"ל: „הואיל משה, שרצה לבאר להם את התורה, והזכיר כן להודיעם כי מעצמו ראה לעשות כן ולא צוהו ה' בזה, מלשון, הואיל גא ולין, ולו הואלנו וגשב, וכן רבים". עכ"ל. אולם לאחר שאמר משה מעצמו את באוריו שלא צוה לו ה' עליהם, אז בא אליו הדבור לכתוב את הבאורים הללו בתורה.

כי כיון ברוח נבואתו לאמתת הכונה⁸, ומעתה כל מה שנכתב מבאורי משה, הכל תורת ה' הוא אף בלי גרעון קוצו של יוד אחד. וכן כה שאמר יתרו למשה, כל פרשת ואתה תחזה וכו', הן מעצמו אמר ולא צוה ה' ליתרו שידבר כן, אבל לאחר שדבר דבריו, צוה ה' למשה שיכתבם בספר התורה ואז נעשו לתורת ה'. וכן כל ספורי התורה, כגון ספורו של אליעזר עבד אברהם, ודאי מעצמו אמר כן בלי צווי מיוחד מן השמים, אבל „יפה שיתתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים“, כמו שאמרו חז"ל⁹, השיחה הזאת עשה הקב"ה לתורתו מפני הקודש המתנוסס בה, ומאז אמר למשה שיכתוב את כל הספור בספר התורה נעשה כולו לתורת ד' וקדושתו חמורה ממש כקדושת פסוק „שמע ישראל“, וכן גם קדושת הפסוק „ופלגשו ושמה ראומה“, כי אין כל הפרש בקדושת התורה בין פסוק זה לזה ואין כל הבדל בדבר, כי כלם מבחירת ה' הם, שה' בחר בדברים הללו שיהיו לחלק מן התורה הק'. וכן אמרו חז"ל שהקללות שבמשנה תורה מרובות מאלו שבתורה כהנים מפני שנאמרו מפי אדם ולא מפי הקב"ה¹⁰, הרי שגם פרשה זו לא נאמרה בצווי ה', אלא שבא צווי ה' אחרי אמירתה שתכתב בספר התורה לשם תורה, ונמצא שהקב"ה בעצמו ציוה את כל זאת, שהרי בצויו יתברך נכתב כל זה בתורה. ועתה אגלה לכבודו כי באו טוענים לפני על ד' הגרדצ'ה ז"ל: „מתוך כך עלינו לבקש בכל מקום רק סמיכות רעיונות כזו בין שתי מצוות הסמוכות זו לזו (במשנה תורה דרשינן סמוכין)¹¹. וקודם לזה שם כתב: „הסמך למצוה אחת מצוה אחרת ע"י איזו שהיא אסוציאצית רעיונות“¹² שמתוך הלשון הנה נראה לכאורה כאילו אין ה"סמוכין" אלא דבר התלוי במקרה בשעת דבורו של משה בלבד. על כן באתי לבאר דבריו ז"ל, כי בכונתו הקדושה והנבואית של משה רבנו היה הדבר תלוי, והקב"ה הסכים על ידו להכניס את כל באוריו שאמר מעצמו (כמ"ש הרמב"ן) לתוך ספר התורה.

(8) ע"י תוס', מגילה ל"א, ב: „משה מעצמו אמרם — וברוח הקודש“.

(9) בראשית רבה, פרשה ט.

(10) ע"י בבא בתרא פ"ח, ב'.

(11) במקור: „Man wird daher stets nur eine solche Ideen-Assoziation zwischen je zwei aufeinander-folgenden Vorschriften aufzusuchen haben“.

(12) במקור: „...durche irgendwelche Ideen-Assoziation ihm grade darbot.“